

ט"ו באב וט"ו בשבט – ימים טובים לישראל

המועדים (פסח וסוכות) – זמנם ומשמעותם

מועדי ישראל קשורים קשר אמיץ לזמן בו הם חלים. גם שמם יעיד על כך: מועד = זמן. הקפדה יתרה אנו מוצאים בתורה על זמני המועדים: "שמור את חדש האביב ועשית פסח לה' אלקיך"¹, "את חג המצות תשמר... למועד חודש האביב"², "וחג האסיף תקופת השנה"³. אם לא יחול המועד באותה תקופה המוזכרת בתורה, מעברים את השנה, כדי שהמועד ותקופת השנה שאותה קבעה התורה למועד זה, יהיו חופפים. פסח יחול לעולם באביב, בתקופת ניסן, וסוכות – בסתיו, בתקופת תשרי⁴.

המהר"ל מפראג מבאר בהרחבה עניין זה, בספריו "נצח ישראל" ו"גבורת היי". על המשנה שבסוף מסכת תענית, המונה את שאירע לאבותינו בייז בתמוז ובטי באב, כותב המהר"ל בספרו "נצח ישראל", פרק שמיני, כך:

"כאשר הנמצאים הם מחולקים בעצמם עד שתמצא שיש בהם שהם הפכים לגמרי כמו האש ומים, ובמין האדם גם כן אף שכולם משתתפים שהם מין האדם נראה ימצאו מתחלפים עד שתמצא אומה מסוגלת לזה ואומה לענין אחר הפך זה ודבר זה נראה לחוש, ומכל שכן באומה ישראלית שהיא מתחלפת מכל האומות ויש באומות שהם הפכים להם לגמרי... ולפיכך אמרו אין לך דבר שאין לו זמן מיוחד... **כי במה שהוא מיוחד בעולם יש לו זמן שהוא מיוחד לו...** ולפיכך שנינו הי' דברים ארעו לאבותינו וכו' כי הזמן הזה בפרט מיוחד אל אותם שהם מתנגדים אצל ישראל. **כי הזמן אשר הוא מיוחד לישראל ובו מתעלים ישראל הוא הזמן שבארנו בחבור גבורת השם באריכות כמו ניסן ותשרי כי זה הזמן הוא הזמן השווה אינו יוצא לשום קצה לכך בחודש ניסן ותשרי יש בהם לישראל המועדים והחגים והם זמני ששון ושמחה...** אבל הזמן אשר היו גוברים המתנגדים להם והיו מחריבים אותם הוא בתמוז ואב שהם בקצה החמימות והם בקצה כאשר גבר החמימות... ואין לך נטיות קצה יותר כמו כאשר הוא בתמוז ובאב שאז השמש בתכלית תוקפה וגבורתה וזה הזמן הוא הפך הזמן המיוחד לישראל שהוא הזמן אשר בו השווי... ולפיכך אלו שני זמנים מיוחדים אל כוחות המתנגדים אל ישראל".

מבאר המהר"ל בדבריו, שהזמן שבו חלים מועדי ישראל הוא דווקא בחודשים ניסן ותשרי, מפני שהוא הזמן הממוצע, הזמן השווה שאיננו נוטה לשום קיצוניות, וזהו הזמן המיוחד לישראל. לעומת זאת הזמן המיוחד לאותם המתנגדים לישראל הוא הזמן

1. שמות ט"ז, א.
2. שמות כ"ג, טו, וכן שמות ל"ד, יח.
3. שמות ל"ד, כב.
4. ע"י מסכת סנהדרין דף י"א-י"ג.

הנוטה לקיצוניות, הזמן שבו גובר החוס הגדול, ימי תמוז ואב, ולכן הפורענויות אירעו לאבותינו דווקא באותם חודשים, תמוז ואב.

בספרו "גבורות הי", פרק מ"ו, מוסיף המהר"ל לבאר דברים אלו, וז"ל שם: "וכאשר עוד תבין תדע כי המועדים הם בחודש ניסן ובחודש תשרי, וזה כי שני אלו הזמנים שהם חודש ניסן ותשרי הוא זמן ממוצע, זמן שוה, שהרי היום והלילה שוים, הקרירות והחמימות בשוה, ואין זמן הזה יוצא לשום קצה מן הקצוות, ובשביל שאין הזמן יוצא לשום קצה ראוי שיהיה מוכן לקבלת הקדושה ביותר, אבל זמן אשר הוא יוצא לקצה מן הקצוות אינו מיוחד לקדושה האלוקית, אבל הוא מוכן להיות הפך הקדושה, כמו ט' באב וי' בטבת שאלו החודשים מיוחדים להתנגד לקדושה האלקית... כי הזמן שהוא בשווי דהיינו בניסן ובתשרי הוא מיוחד להיות בהם זמן קדוש, והיוצא מן השווי הפך זה".

מוסיף כאן המהר"ל בדבריו, שניסן ותשרי הם הזמן השווה, מפני שבהם גם הקור והחום שווים, וגם היום והלילה שווים. הכול אז ממוצע, ולכן זמן זה מיוחד לקדושה האלקית למועדי ישראל. לעומת זאת, ישנם זמנים הנוטים אל הקצה, והם תמוז ואב מחד, שבהם החום כבד, וכן היום ארוך בהרבה מהלילה, וטבת מאידך, שבו הקור גדול, והלילה ארוך בהרבה מהיום, וזמנים אלו מיוחדים להתנגד לקדושה האלקית, ולכן אירעו פורענויות לישראל דווקא בחודשים אלו.⁵

אם כן, הזמן קשור בקשר הדוק למועדים החלים בו, וכן לפורענויות ולתעניות החלות בו. יתרה מכך, אם נתבונן נראה שפסח וסוכות חלים לא רק בחודשים הממוצעים, ניסן ותשרי, אלא גם בזמן הממוצע בחודש, באמצע החודש, ט"ו בניסן וט"ו בתשרי, וגם דבר זה איננו מקרי, אלא קשור למה שנתבאר לעיל בדברי המהר"ל. וכך כותב "אור החיים" על התורה, על הפסוק "ויסעו מרעמסס בחדש הראשון, בחמשה עשר יום לחדש הראשון"⁶: "אולי רמז מה שאמרו רבותינו ז"ל כי חודש ניסן הוא הזמן שמזלם של ישראל עומד, גם זמן שלימות הצלחה בו הוא ט"ו בחודש... שהוא זמן מילוי הלבנה"⁷, עיי"ש. היוצא מכך הוא, שהחודש הממוצע, והזמן הממוצע באותו חודש, הוא הזמן המיוחד למועדי ישראל.

ט"ו באב וט"ו בשבט – משמעותם

ישנם שני זמנים, אשר גם הם חלים באמצע החודש דווקא, וגם הם, במידה מסויימת, "מעין ימים טובים". דבר זה מתבטא, בין היתר, גם באי אמירת "תחנון" באותם ימים. "נהגו שלא ליפול על פניהם בט"ו באב ולא בט"ו בשבט" (שו"ע או"ח, הלכות נפילת אפים, סי' קל"א, ו). מבאר "מגן אברהם" בס"ק ט"ו וט"ז: "בט"ו באב – איתא בבבא

5. זמנים אלו ותכונותיהם מודגשים היטב במדרש רבה, במדבר ג', ו: "מוציא אסירים בכושרות, מהו בכושרות, אלא כיון שיצאו ישראל ממצרים לא יצאו אלא בכושרות, א"ר עקיבא לא הוציאם אלא בחודש כשר לצאת, לא בתמוז מפני השרב ולא בטבת מפני הצניח, אלא בניסן שהוא כשר לצאת בו לדרך, לא חמה קשה ולא צנה קשה...".

6. במדבר ל"ג, ג.

7. כידוע נמשלו ישראל ללבנה, "שהם עתידים להתחדש כמותה..." (ברכת הלבנה), ע"י שמות רבה ט"ו, כו, ולכן אמצע החודש, שהוא הזמן המיוחד לישראל, הוא זמן מילוי הלבנה.

בתרא דף קכ"א הרבה טעמים שהיה יו"ט גדול בזמן המקדש... "בט"ו בשבט – ראש השנה לאילנות". המעיין בגמ' בבבא בתרא קכ"א, ובתענית ל', ימצא טעמים הרבה מדוע ט"ו באב היה יו"ט, עד שאמר רבן שמעון בן גמליאל במשנה: "לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים..."⁸.

עובדת היותו של ט"ו בשבט ראש השנה לאילנות מוזכרת במשנה הראשונה במסכת ראש השנה: "ארבעה ראשי שנים הם... באחד בשבט ראש השנה לאילן דברי בית שמאי, בית הלל אומרים בחמשה עשר בו". מבאר הגר"א, בביאורו על שו"ע שם, מדוע אין נופלים על פניהם בט"ו בשבט, שהוא ראש השנה לאילן לדעת בית הלל, וז"ל: "ולא בט"ו בשבט – שהוא ר"ה לאילנות וכמו כל ד' ר"ה שהן י"ט", עיי"ש. כוונתו היא ליתר ראשי השנים המוזכרים שם במשנה, אחד בניסן – ראש השנה למלכים ולרגלים, אחד באלול ראש השנה למעשר בהמה, ואחד בתשרי – ראש השנה לשנים ולשמיטין וליובלות, לנטיעה ולירקות. לכאורה, אין כל קשר בין ט"ו באב לט"ו בשבט. לכל אחד מימים אלו סיבה שונה מדוע אין נופלים בו על פניהם, כמו שנתבאר לעיל, וכמו כן, לכאורה, אין קשר בין ימים אלו לשאר מועדי ישראל, שהעיקריים שבהם הם פסח וסוכות. אולם כאשר נתבונן בזמנים אלו בהעמקה יתרה, לאור הסברו של המהר"ל מפראג שהובא לעיל, נראה, שלא כך הם פני הדברים.

כבר הזכרנו לעיל, שגם ימים אלו חלים באמצע החודש, כפסח (ט"ו ניסן) וסוכות (בט"ו תשרי), וכנראה שלא מקרה הוא. הזמנים המיוחדים לישראל, הזמנים הממוצעים, הם ניסן ותשרי. הזמנים המיוחדים לאותם המתנגדים לישראל, הזמנים הקיצוניים, הם תמוז ואב וטבת. הזמנים המהווים את המעבר בין הזמן הקיצוני לזמן השווה הם למעשה ט"ו בשבט וט"ו באב. טבת הוא הזמן הקיצוני. ניסן הוא הזמן השווה. מתי נפסקת הקיצוניות ומתחילה ההתקרבות לקראת הזמן הממוצע, השווה? מתי נפסק הקור הגדול, החורף, ומתחילים אנו להתקרב לקראת האביב? בט"ו בשבט. תמוז ותחילת אב הוא הזמן הקיצוני. תשרי הוא הזמן השווה. מתי נפסק החום הגדול ומתחילה ההתקרבות לקראת הסתיו? בט"ו באב. למעשה ט"ו בשבט וט"ו באב הם הזמנים שבהם נפסקת תקופה אחת ומתחילה תקופה אחרת. נפסקת התקופה היוצאת מן השיווי, המיוחדת לשונאיהם של ישראל, ששיאה הוא בטבת מחד, ובתמוז ותחילת אב מאידך, ומתחילה התקופה של הזמן השווה, הממוצע, המיוחדת לישראל, ששיאה הוא בט"ו בניסן, פסח, מחד, וט"ו בתשרי, סוכות, מאידך. אי"כ ימים אלו קשורים קשר הדוק למעגל הזמנים של השנה, והם הם המסמנים את התחלת התקופה המיוחדת לקדושה המיוחדת לישראל.

ט"ו באב וט"ו בשבט – טעמיהם

אם נתבונן היטב בגמ', נראה שעובדה זו מצוינת בה, הן לגבי ט"ו בשבט והן לגבי ט"ו באב. במסכת ראש השנה (י"ד, ע"א), על ראש השנה לאילן, נאמר: "באחד בשבט ר"ה לאילן – מאי טעמא? אייר אושעיא הואיל ויצאו רוב גשמי שנה..."⁹, ומסביר שם רש"י: "הואיל ויצאו רוב גשמי שנה, שכבר עבר רוב ימות הגשמים, שהוא זמן רביעה ועלה

8. סוף מסכת תענית.

השרף באילנות ונמצאו הפירות חונטין מעתה" הטעם מדוע נקבע אי בשבט, לדעת ב"ש, או ט"ו בשבט לדעת ב"ה, כר"ה לאילך הוא שמאותו זמן מתחלת חנטת הפירות. אבל מדברי הגמ' ורש"י נמצאנו למדים, שבאי בשבט (לבי"ש) או בט"ו בשבט (לבי"ה) כבר עברו רוב ימות גשמים, דהיינו "הגשם חלף הלך לוי"⁹, ומתחיל הזמן שבו "הנצנים נראו בארץ, עת הזמיר הגיע, וקול התור נשמע בארצנו, התאנה חנטה פגיה והגפנים סמדר נתנו ריח..."¹⁰. מכאן ואילך אנו מתקרבים לזמן השווה, לאביב, לפסח.

במסכת תענית (ל', ע"ב – ל"א, ע"א) וכן במסכת בבא בתרא (קכ"א, ע"א) מובאים שישה טעמים מדוע ט"ו באב הוא יו"ט. האחרון שבהם הוא: "רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו, יום שפסקו מלכרות עצים למערכה, דתניא: רבי אליעזר הגדול אומר, **מהמשה עשר באב ואילך תשש כוחה של חמה** ולא היו כורתין עצים למערכה לפי שאין יבשין...". מבאר רש"י במסכת בבא בתרא (קכ"א, ע"ב): "מניסן ועד ט"ו באב היו כורתים עצים לצורך המערכה לכל השנה, מכאן ואילך תשש כוחה של חמה ויש בעצים לחלוחית ומעלין עשן וגם יגדל תולעת... ואותו יום שפסקו היו שמחים לפי שבאותו יום היו משלימין מצוה גדולה כזאת". הטעם לשמחה בט"ו באב הוא שבאותו יום היו משלימין מצוה גדולה של כריתת העצים למערכה, אבל מדברי הגמ' אנו למדים שמט"ו באב ואילך תשש כוחה של חמה, וזו הסיבה שבגללה פסקו מלכרות עצים למערכה בט"ו באב, ומשמעות הדברים היא, שמט"ו באב ואילך "עבר קציר כלה קיץ"¹¹, ומתקרבים לזמן השווה, לסוכות.

נמצאנו למדים, שגם בגמ' מוזכרים ימים אלו, ט"ו בשבט וט"ו באב, כימי המעבר בין החורף לאביב, ובין הקיץ לסתיו. ודווקא באמצע החודש חלים שני ימים אלו, שכן התקופה המיוחדת לישראל, ראוי לה שתתחיל בזמן השווה – אמצע החודש. קשר אמיץ קשורים ימים אלו למועדים הבאים אחריהם, ט"ו בשבט לט"ו בניסן, וט"ו באב לט"ו בתשרי. כל אחד מהם חל חודשיים לפני שיאה של התקופה המיוחדת לקדושה, והם הם המתחילים את אותה תקופה, ועל כן ודאי ישנו קשר פנימי גם בינם לבין עצמם, ומלבד הטעם השונה והנפרד לכל אחד מהם, ישנו גם טעם משותף להיותם "מעין ימים טובים" לישראל, שאין נופלים בימים אלו על פניהם, שכן הם מהווים התחלה של תקופה חדשה בשנה, התקופה המיוחדת לישראל, המיוחדת לקדושה.

דברי "חתם סופר" על המועדים

על-פי דברינו, יובנו ויתבארו היטב דברי "חתם סופר" על שו"ע או"ח סי' תקנ"א. על המשנה בסוף מסכת תענית, האומרת שמשנכנס אב ממעטין בשמחה, נאמר שם בגמ' (כ"ט, ע"א): "אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב, כשם שמשנכנס אב ממעטין בשמחה, כך משנכנס אדר מרבין בשמחה. אמר רב פפא, הלכך בר ישראל דאית ליה דינא בהדי נכרי לישתמיט מיניה באב דריע מזליה, ולימצי נפשיה באדר דבריא מזליה". (תרגום: אמר רב פפא, לכן בן ישראל שיש לו דין עם נכרי ישתמט ממנו באב,

9. שיר השירים ב', יא.

10. שיר השירים ב', יב-יג.

11. ירמיהו ת', כ.

שרע מזלו, וימציא עצמו באדר, שחזק מזלו). וכך נפסק בשו"ע או"ח סי' תקנ"א, א: "משנכנס אב ממעטין בשמחה, ובר ישראל דאית ליה דינא בהדיעכו"ם לישתמיט מיניה דריע מזליה". ואומר "מגן אברהם" בס"ק ב': "לישתמיט מיניה – עד ר"ח אלול (ר"י), וכ"מ בגמ'".

כתב על זה "חתם סופר" שם וז"ל: "וכ"מ בגמ' – דומיא דאדר [דהיינו, כמו שבאדר כל החודש בריא מזליה, כך באב כל החודש ריע מזליה], ול"ג דאין ראיה, דהתם הימים שבין פורים לפסח מוטלים בין ב' יו"ט, עיין סברא זו במס' תענית דף י"ח ע"א, וחגיגה דף י"ח ע"א, אבל הכא, כיון שעברו ימי צער-עברו, ומכל שכן אחר ט"ו באב דלא היה יו"ט לישראל כט"ו באב, ואתיא יו"ט ואפסקיה, ונסו יגון ואנחה, וששון ואנחה ישיגו". עי"פ דברי "חתם סופר", החולק על "מגן אברהם", מט"ו באב ואילך כבר אין צורך לישתמיט מיניה דעכו"ם, כיון שכבר עברו ימי הצער, נסו יגון ואנחה, ומט"ו באב ואילך – ששון ושמחה ישיגו.

לאור מה שנתבאר לעיל, הדברים ברורים ופשוטים: מט"ו באב ואילך "תשש כוחה של חמה", נסתיים הזמן היוצא מן השיווי, המיוחד לאותם המתנגדים לישראל, לעכו"ם, ומתחיל הזמן המיוחד לישראל, ולכן מט"ו באב ואילך כבר אין צורך להשתמט מהעכו"ם, שכן מעכשיו כבר לא רע מזלם של ישראל, כפי שהיה מר"ח אב עד ט"ו באב.

מועדי ישראל חלים בזמנים המיוחדים לישראל ולקדושה. במערכת זמנים זו ישנה משמעות מיוחדת לט"ו באב ולט"ו בשבט, שכן הם הימים שבהם מתחילה התקופה המיוחדת לישראל, לקדושה, ששיאה בפסח ובסוכות. וכשם ש"לא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב"¹², כך גם בט"ו בשבט "עי"פ המנהג יש בו איזה רושם של יום חגיגה"¹³.

12. משנה סוף מסכת תענית.

13. אגרות הראי"ה, חלק ב', עמ' ס"א, אגרת ת"ג.